

**КЫРГЫЗ РЕСПУБЛИКАСЫНЫН БИЛИМ БЕРҮҮ
ЖАНА ИЛИМ МИНИСТРЛИГИ**

**И.АРАБАЕВ атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Ж.БАЛАСАГЫН атындагы
КЫРГЫЗ МАМЛЕКЕТТИК УНИВЕРСИТЕТИ
Д 10.24.699 ДИССЕРТАЦИЯЛЫК КЕҢЕШИ**

Кол жазма укугунда

УДК:

**УМЕТАЛИЕВА НАСИЯТ ШАРШЕМБЕКОВНА
КЫТАЙ ЖАНА КЫРГЫЗ ТИЛИНДЕГИ ФРАЗЕОЛОГИЗМ-
ЗООМОРФИЗМДЕР**

10.02.20 – тектештирме-тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил
илими

Филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражасын изденип
алуу үчүн жазылган диссертациясынын
АВТОРЕФЕРАТЫ

БИШКЕК-2024

Диссертация Ж.Баласагын атындагы Кыргыз мамлекеттик университетинин кытай тили жана адабияты кафедрасында аткарылды.

Илимий жетекчи: филология илимдеринин доктору, профессор
Караева Зина Караевна, филология
илимдеринин доктору, профессор, «Кыргызстан
эл аралык университети» окуу-илимий-
өндүрүштүк комплексинин филология
кафедрасынын башчысы

Расмий оппоненттер: _____

Жетектөөчү мекеме: _____

Автореферат «__» _____ жөнөтүлдү.

Д 10.24.699 диссертациялык кеңешинин
окумуштуу катчысы, ф.и.к., доцент

ФИО

ИЗИЛДӨӨНҮН ЖАЛПЫ МҮНӨЗДӨМӨСҮ

Адамдын жашоосу жаныбарлар менен тыгыз байланышкан жана аларсыз элестетүү мүмкүн эмес. Жаныбарлардын аталышы фразеологиялык бирдиктердин, түрдүү идиомалардын, ылакап сөздөрдүн курамында өзгөчө мааниге ээ болуп, метафоралык мааниге ээ болуп, ошого жараша конкреттүү семасиологиялык сүрөттөө объектисине айланат. Кытай жана кыргыз тилдериндеги зоонимдүү фразеологизмдер саны көп, гетерогендүү жана илимде айырмаланган өзгөчөлүктөргө ээ. Кытай жана кыргыз тил маданияттарындагы жаныбарлардын образдары ар кандай ассоциацияларды пайда кылат: оң жана терс, нейтралдуу жана эмоционалдык экспрессивдүү, кадимки жана ыйык, жакын жана карама-каршы, бирдей жана карама-каршы, түшүнүктүү жана түшүнүксүз, маданий шартталган жана шартсыз. Кытай жана кыргыз фразеологиялык бирдиктерин зоонимдер менен изилдеп, биз жалпы теориялык жана прикладдык проблемалар менен алектенген бир катар лингвисттердин – салыштырма-типологиялык тил илиминин жана маданияттар аралык байланыштын өкүлдөрүнүн тажрыйбасына таянабыз. Ал эми изилдөөбүздүн предмети кыргыз жана кытай салыштырма тил илими үчүн жаңы.

Изилдөөнүн актуалдуулугу: бир нече социалдык-маданий жана менталдык-лингвистикалык факторлор менен түшүндүрүлөт:

1) этникалык топтун дүйнөсүнүн когнитивдик-лингвистикалык сүрөтүндө жаныбарлардын адам жашоосундагы ролунун мааниси жана алардын номинацияланган образдарынын мааниси;

2) Кытай жана кыргыз тилдеринде жалпы жана спецификалык структура-семантикалык мазмундагы зоонимдери бар көптөгөн макал-лакап каражаттарынын (фразеологизмдер, макал-лакаптар, макал-лакаптар, кеп формулалары ж.б.) болушу, алар атайын салыштырма предмети боло элек. каралды, бирок кытай жана кыргыз эпосторунун өкүлдөрүнүн өз ара түшүнүшүүлөрү үчүн коммуникациянын ааламдашуу шартында жана алардын ар кандай чөйрөлөрүндөгү байланыштарын кеңейтүү, жашоо активдүүлүгү үчүн зарыл.

3) Зоонимдердин - эки тилдин фразеологиялык бирдиктеринин заманбап типология аспектисинде изилденбегендиги жана бул боштукту конкреттүү фактылык материал жана анын сыпаттамасы менен толтуруу мүмкүнчүлүгү. Иштин илимий программалар жана долбоорлор менен байланышы.

Изилдөөнүн максаты – кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологизм - зоморфизмдер.

Изилдөөнүн милдеттерин салыштырмалуу-теориялык жана салыштырма-изилдөө мүнөзү боюнча, биз аларды төмөнкүдөй беребиз:

- лингвотипология жана салыштырма тил илими боюнча адабияттарды кароо;

- түрдүү лексикографиялык булактардан тилдин зооморфизмдери катышкан ылакап каражаттарын эки тилде жазып, түзүлүшүнө жана семантикасына жараша классификациялоо;

- кытай жана кыргыз фразеологизм – зооморфизмдердин окшоштуктарын жана айырмачылыктарын боюнча сыпаттоо иштерин жүргүзүү; эки тилдин каймана сөз айкаштарынын жалпы жана айырмалоочу белгилерин үйрөнүү жана которуу үчүн ыңгайлуу форматта көрсөтүү;

- кытай жана кыргыз тилдериндеги зооморфизмдерди камтыган фразеологиялык бирдиктердин этноменталдык уникалдуулугун аныктоо жана мүнөздөө; кыргыздардын үй жаныбарларына болгон мамилесинин социалдык-маданий өзгөчөлүгүн, алардын жашоосунун жайыт мүнөзүнө жараша көрсөтүү;

- эки тилде фразеологиялык сөз айкаштарын колдонуунун статистикасын жана алардын жалпы сандык курамын түзүү.

Илимий мааниси кытай жана кыргыз тилдеринин фразеологиялык бирдиктеринин социомаданий жана этноулуттук уникалдуулугун баяндоодо, алардын жалпы жана айырмалоочу касиеттерин аныктоодо, бул салыштырма тил илими жана фразеологиялык бирдиктердин типологиясы үчүн маанилүү жана курстарда колдонулушу мүмкүн. карама-каршы тил илими жана лексикология боюнча.

Илимий жанылыгы:

1. Кытай жана кыргыз тилдериндеги зооморфизмдер катышкан фразеологизмдерди аныкталып, алардын жалпы жана өзгөчө касиеттери белгиленген;

2. Фразеологизм – зооморфизмдердин эки этностук топтун турмуш-тиричилигинин, чарбачылыгынын, үрп-адаттарынын, каада-салттарынын өзгөчөлүктөрү менен аныкталуучу социалдык-маданий жана этноулуттук өзгөчөлүктөр аныкталып, сүрөттөлөт.

3. Практиканын талабына ылайык кытай жана кыргыз фразеологиялык бирдиктерин конструктивдүү жана семантикалык классификациялоо – кыргыздарга кытай тилин үйрөтүү жана тексттерди бир тилден экинчи тилге которуу жүргүзүлдү.

4. Зооморфизмдер катышкан ылакап сөздөр адамдын жүрүм-турумун, жашоо образын, сырткы келбетин, психологиясын мүнөздөш үчүн колдонулат деген позиция негизделет. Кээ бир кыргыз лексемаларынын зооморфизмдер байыркы кытай фразеологиялык бирдиктеринен келип чыгышы көрсөтүлгөн.

Изилдөөнүн натыйжаларын колдонуу чөйрөсү: кыргыз жаштарына кытай тилин үйрөтүү процессинде, фразеология боюнча кыргызча-кытайча жана кытайча-кыргызча окуу сөздүктөрдү түзүүдө, квалификациялык жана магистрдик диссертацияларды жазууда практикалык мааниге ээ. Кыргыз-кытай салыштырма лексикологиясынын маселелери, котормо теориясы жана маданияттар аралык байланыш боюнча докладдарды жана илимий макалаларды даярдоодо.

Коргоого чыгарылган негизги жоболору:

1. Курамында зооморфизмге ээ болгон кытай жана кыргыз тилдеринин фразеологизмдери эки этностун жашоо-турмушунун, каада-салттарынын, маданиятынын өзгөчөлүктөрүн чагылдырат.
2. Фразеологизмдер – зооморфизмдер көбүнчө жаныбарларга карата эмес, адамдардын сырткы көрүнүшүн, жүрүм-турумун, ой жүгүртүүсүн мүнөздөш үчүн колдонулат.
3. Фразеологиялык бирдиктердин курамы - эки тилдеги зооморфизмдер жалпы жана кайталангыс өзгөчөлүктөргө ээ болуу менен түзүлүшү жана мазмуну боюнча айырмаланат.
4. Эки тилде зоонимдерди камтыган фразеологиялык бирдиктердин саны ар башка, алар сүйлөгөндөрдүн когнитивдик-лингвистикалык тажрыйбасына байланыштуу жана толук аныктала элек.

Изденүүчүнүн жеке салымы: Салыштырмалуу тилдерде фактылык материалдарды чогултуу, изилдөө темасы боюнча илимий адабияттарды изилдөө жана карап чыгуу, эки тилдин фразеологиялык бирдиктерин-зооморфизмдерин системалаштыруу, иреттөө, анамнездөө жана сыпаттоо, макал-лакаптарды салыштырып изилдөөнүн жыйынтыгын бөлүп алуу жана жалпылоодон турат. кытай жана кыргыз тилдеринин каражаттары жана жалпы корутундуларды түзүү.

Ишти апробациялоо. Диссертациянын негизги жоболору жана корутундулары КУУнун «Вестник» журналында жарыяланган макалаларда берилген. Ж.Баласагын, «МУК» жарчысында, Alatau Academic Studies илимий журналында, республикалык жана чет элдик басылмаларда жарыяланган ар кандай илимий-практикалык конференциялардагы докладдарда.

Диссертациянын структурасы. Изилдөөнүн максаты жана милдеттери менен аныкталат. Иш кириш сөздөн, 3 бөлүмдөн, корутундудан, пайдаланылган адабияттардын тизмесинен жана тиркемеден турат.

ИШТИН НЕГИЗГИ МАЗМУНУ

Изилдөөнүн негизги мазмуну диссертациялык иште коюлган милдеттерге туура келет. Киришүү теманын актуалдуулугу, анын максаттары жана милдеттери, изилдөө ыкмалары, илимий жаңылыктары, иштин илимий, теориялык жана практикалык маанисин коргоо үчүн айтылган жоболор жөнүндө маалыматтарды камтыйт.

Биринчи бөлүк «Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерди салыштырып изилдөөнүн теориялык негиздери» кытай тилиндеги 成语 (чэньюй) жана кыргыз тилиндеги фразеологиялык бирдик жөнүндө түшүнүк калыптанган. Даяр сөз айкаштары 成语 (чэнью) — өзүнүн лексикалык жана грамматикалык курамы боюнча туруктуу, төрт иероглифтен турган жана байыркы кытай тилинин ченемдерине ылайык курулган фразеологизмдердин айкалышы, ошондой эле функционалдык жактан сүйлөм мүчөсү. Ченгю экспрессивдүү түскө ээ, көбүнчө предикатты алмаштырат. Ар бир тилдин фразеологиялык системасы фразеологиялык бирдиктердин бир нече түрүн камтыйт.

1.1 Кытай тилиндеги фразеологиялык бирдиктердин теориялык негизи жөнүндө.

“Ченгюй” – байыркы кытай тилинин нормасы боюнча түзүлгөн, семантикалык жактан монолиттүү, жалпыланган каймана маанидеги, экспрессивдүү мүнөзгө ээ, функционалдык жактан сүйлөм мүчөсү болгон туруктуу сөз айкашы.

XX кылымдын орто ченинде. Кытай окумуштуулары 成语 (чэньюй) “даяр кеп” терминин фразеологизмдерди “кең” (идиомалар, макал-лакаптар, афоризмдер ж.б.) жана “тар” (идиомалар) (бүгүнкү күндө көбүрөөк белгилөө үчүн колдонулат) маанисинде колдонушкан. идиомалар). Шар. Чэнгюйдун азыркы кытай таануудагы аныктамасы: «Идиома – бул ар бир элдин тарыхый өнүгүү процессинде жана узак мөөнөттүү муундан муунга өтүү процессинде иштелип чыккан, белгилүү бир маанидеги кыска сөздүн туруктуу формасына ээ болгон кыраакы пикир». Кийинчерээк 熟语 (шю) “даяр/тааныш кеп” (фразеологиялык бирдиктердин бардык түрлөрүнүн жалпы аталышы катары колдонулат) түшүнүгү илимий колдонууга кирген.

Мындан тышкары, 惯用语 (гуанюньюй) “көнүмүш сөз айкаштары” терминдери колдонулат; 歇后语 (секhouyu) "аягы кыскартылган сөздөр" же "иннуендо-аллегория"; 谚语 (яню) "макал-лакаптар", суу 俗语 "оозеки сөз айкаштары" (айт-маалымат) жана 格言 (геян) (афоризмдер). Учурда кытай фразеологиясында эң кеңири таралган классификация Ма Гуофан тарабынан сунушталган жана беш категориядан турат. Кыргыз тилинин фразеологиялык

бирдиктерин компоненттердин семантикалык бирдигине жараша классификациялоону изилдөө этабында анын пайдубалын Р.Эгембердиев түптөгөн.

Адатта, бул типтеги фразеологиялык бирдиктер параллелдүү түзүлүштөгү чэнгюй жана параллелдүү эмес түзүлүштөгү чэнгюй болуп бөлүнөт. Чэнгю параллелдүү конструкциялар төрт морфема сөздөн турат. Лексика-семантикалык, грамматикалык, ошондой эле фонетикалык (тондордун үзгүлтүксүз алмашып турушу) курулушу параллелдүү болушу мүмкүн. Төрт морфемалуу чэнгюйдун компакттуу жана ошол эле учурда монолиттүү түзүлүшү аны өтө лаконик кылат, бул өз кезегинде ага мүнөздүү экспрессивдүүлүктүн жогорку даражасын аныктоочу факторлордун бири катары кызмат кылат.

1.2 Кыргыз тил илиминдеги фразеологиялык бирдиктердин изилдениши.

Түрк изилдөөчүлөрүнүн ичинен фразеологизмдерди биринчилерден болуп изилдеген окумуштуулардын бири С.Кеңесбаев 1944-жылы «Туракты сөз тиркестери» аттуу докторлук диссертациясын жактаган. Ошондон бери түркологияда көптөгөн теориялык жана практикалык эмгектер жазылды, мисалы: Алмамедов А. “Азыркы англис жана түркмөн тилдериндеги эки компоненттүү вербалдык номинативдик фразеологиялык бирдиктер” (Ашхабад, 1982), Мамедова К.А. «Азыркы азербайжан адабий тилинде фразеологиялык синонимизация» (Баку, 1983), Таева Р.М. «Азыркы казак тилиндеги «аныктоо плюс аныкталуучу» тибиндеги фразеологиялык бирдиктер» (Алматы, 1983), Юлдашева Р.Ж. «Идеографиялык мүнөздөгү билим берүүчү кош тилдүү фразеологиялык сөздүктү түзүүнүн принциптери жана колдонуу жолдору» (Ташкент, 1985), Сопиев З.Т., «Фразеологиялык иш национальная мектепте русского языков предметти тереңдетип окутуу» (Душанбе, ш. 1988), Ахметжанова Ф.Р. «Казак тилиндеги «салыштырмалуу сын атооч кошумча зат атооч» тибиндеги фразеологиялык бирдиктер» (Алматы, 1988). Аллахвердиева Э.М. «Азербайжан тилине көркөм котормодогу лексикографиялык жана структуралык-семантикалык эквиваленттүүлүк (А.М.Горькийдин романдарынын котормолорунун негизинде)» (Баку, 1987) Жапарбекова С.А. «Эки тилдүү сөздүктөрдөгү фразеологизмдер» (Алматы, 1990).

Эгерде кыргыз тилиндеги фразеологиялык бирдиктерди изилдөөгө токтолсок, анда К.К. Юдахиндин 1940-жылы жарык көргөн «Кыргызча-орусча сөздүгүндө» эң көп колдонулган фразеологиялык бирдиктерди белгилеп, аларды «ромб» белгиси менен белгилеген. Ал эми кириш сөзүндө автор: «Сөздүк иллюстративдик материалга бай: макал-лакаптар, накыл сөздөр,

топтомдук фразалар, идиомалар, жеке сөз айкаштары жана чыгармалардан алынган цитаталар», - деп белгилеген. 1965-жылы сөздүк кайра каралып, кайра басылып чыккан, мында фразеологиялык бирдиктердин саны мурунку басылышына караганда алда канча көп болгон.

А.Жапаров «Азыркы адабий кыргыз тилиндеги сөз айкаштарынын грамматикалык структурасы» аттуу китебинде фразеологиялык бирдиктердин сүйлөмдөгү синтаксистик кызматын баса белгилеген.

Кыргыз тил илиминде фразеологизмдерди атайын изилдеген алгачкы изилдөөчүлөрдүн бири Ж.Шүкүров болгон. Анын «Кыргыз тилиндеги фразеологизмдер айкалыштар жөнүндө» макаласы кыргыз фразеологиялык бирдиктерин изилдөөгө атайын арналган алгачкы эмгектердин бири болгон. Ал макаласында фразеологиялык бирдиктерди тилдин башка бирдиктеринен өзүнчө изилдөө керектигин, кыргыз тилиндеги фразеологиялык бирдиктерди изилдөөгө арналган эмгектер алиге чейин жок экенин белгилеген. Бул макаладан кийин тыныгуу болуп, 60-жылдары гана Ж.Осмонованын фразеологизмдерди атайын изилдөө маселеси кайрадан көтөрүлүп, «Идиомалардын макал-лакап менен карым-катышы» сыяктуу бир катар макалалары жарык көргөн. Кыргыз тилиндеги идиомалар жөнүндө», «Идиомаларды лексикалык варианттар», «Идиомалардын синонимдери жөнүндө». Ал эми 1972-жылы «Кыргыз тилиндеги идиомалар» деген темада кандидаттык диссертациясын коргоп, монографиясы жарык көргөн. Бул эмгек өзүнүн корутундулары менен кыргыз тилинин фразеологизмдеринин табиятын ачык ачып берген.

Ошентип, А.О.нын илимий изилдөөлөрү бул проблемага арналган. Кармышаковдун «Орус жана кыргыз тилдериндеги соматикалык фразеологиялык бирдиктер» деген темасында салыштырылган тилдердеги соматизмдердин фразеологизмдердин фразеологизмдер аракетинин себептери изилденген. Иште салыштырылган тилдердин соматикалык фразеологиялык бирдиктеринин (соматикалык зат атоочтор, этиштер, сын атоочтор, сан атоочтор) лексикалык курамына статистикалык жана салыштырма талдоо жүргүзүлгөн.

2000-жылы К.У. Семантика жана түзүлүш жагынан фразеологиялык бирдиктерди топко бөлөт. Эмгекте тилдер аралык эквиваленттик көйгөйлөр да каралат.

илимий изилдөөсүндө. Г.Ж. Жамшитованын «Кыргыз жана орус тилдеринин сөздүк фразеологиялык бирдиктери жана алардын лексикографиялык сүрөттөлүшү» эки тилдүү фразеологиялык сөздүктөрдү түзүүнүн принциптерин, кыргыз жана орус тилдеринин фразеологиялык бирдиктеринин мүнөздөмөлөрүн салыштырма-типологиялык планда теориялык жактан

негиздеп, фразеологиялык бирдиктердин эквиваленттүүлүгү жана эквиваленттүүлүктүн түрлөрү боюнча практикалык талдоону чагылдырат ж.б. И.Исабекованын «Фразеологизмдер жана аларды которуу маселелери», Б.Максутованын «Газета тилиндеги фразеологизмдердин иштеши», Ж.Мамытованын «Газета тилиндеги фразеологизмдердин иштеши» диссертациялык иштери сыяктуу башка окумуштуулардын изилдөөлөрүнө да көңүл бурулбайт. Кыргыз тилинин фразеологиясы», А.Сапарбаева «Метафора менен фразеологизм синонимдердин пеллеттери», Ж.Мукамбаева «Идиомалар, учкул создор», Б.Суранчиеванын «Фразеология синонимдери» кийинки жылдары жарыкка чыгып, кыргыз тилинин фразеологизмдеринин негизги формаларын, лексика-семантикалык табиятын, кепте колдонулуш өзгөчөлүктөрүн ж.б.

1.3 Ар башка системадагы тилдердеги фразеологиялык бирдиктерди салыштырып изилдөө.

Ушул убакка чейин ар кандай тилдердеги фразеологиялык бирдиктер – зоонимдер боюнча изилдөөлөр жүргүзүлүп келген, алар боюнча изилденип жаткан тилдердеги изилдөөбүздүн ордун аныктоо үчүн кыскача экскурсия жасагым келет.

Учурда Кытайда фразеологиялык бирдиктерди – зооморфизмдерди изилдөөгө атайын арналган эмгектер көп эмес. Эреже катары, азыркы изилдөөлөрдө жаныбарлардын аттары менен фразеологиялык бирдиктерди талдоо үзүндүлөр менен берилген. Мисалы, Лю Гуанчжун менен Хуан Сухуанын «Орус жана кытай тилдерин жана маданий каада-салттарын изилдөө» (1999) китебинин «Тилдеги жаныбарлар дүйнөсү» бөлүмүндө кытай жана орус маданияттарында кеңири кездешкен кээ бир жаныбарлардын символикалык маанилери салыштырылат.

Цзи Юанлундун “Лингвистикалык жана регионалдык изилдөөлөр орус тилинин: окутуу жана окутуу” (2004) эмгегинде, “Орус тилин изилдөө жана чөлкөм таануу” бөлүмүндө орус жана кытай метафораларын “жаныбар” менен салыштыруу. компоненти жасалат. Ву Гохуанын «Орус тили жана орус маданияты» (2000) аттуу монографиясында «Орус сөздөрдүн маданияты» деген бөлүмдө орус маданиятындагы ар кандай жаныбарлардын аталыштарынын маанилери келтирилген. Жундун «Орус фразеологиясы азыркы тил илиминин көз карашы боюнча» (2006) китебинин «Фразеологиялык бирдиктердин семантикалык өзгөчөлүктөрү» деген бөлүмүндө зоонимдерди камтыган орус фразеологиялык бирдиктери талдоого алынган. Мындан тышкары, акыркы жылдары илимпоздор фразеологиялык бирдиктердин – зоонимдердин символдук, социалдык жана маданий маанисин түшүнүүнүн маанилүүлүгүнө көңүл бура баштады.

«Орус жана кытай тилдериндеги зоонимдик лексиканын фразеологиялык потенциалы» деген темадагы изилдөөнүн автору Хао Хуймин, Чжэн Инкуй «Орус тилинин зоонимдери комплекстүү лингвистикалык кароодо» деген темада изилдөөнүн негизги максаты болгон азыркы орус жаныбарларынын аталыштарынын ролун аткарган сөздөрдүн, ошондой эле аларга карата ошол туундулардын мазмундук көп түрдүүлүгүн жана карама-каршылыгын аныктоодо адамдын атын мүнөздөөгө кызмат кылган лексика-семантикалык варианттар.

Чжэн Инкуй өзүнүн изилдөөсүндө тилдик бирдиктерди ар тараптуу лингвистикалык кароонун концептуалдык көрсөтмөлөрүн түзүп, жаныбарлардын аталыштары болгон орус тилинин лексикалык бирдиктеринин массивдерин түзүп, бул массивге кирген тилдик сөздү ар тараптуу изилдеген; жаныбарлардын аталышы болгон сөздөрдүн туунду лексика-семантикалык варианттарынын маанилик көп түрдүүлүгүн аныктаган, аталган лексика-семантикалык варианттардын карама-каршылык (кытай тилинин фонунда) маанисин аныктаган.

Андашева Фатима Темиркуловнанын эмгегинде фразеологиялык бирдиктер – немец жана кыргыз тилдеринин зоонимдери изилденип, диссертациянын темасы “Немец жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктер – зоонимдер” деп аталат. Эмгекте эки тилдин тең өнүгүүсүнүн азыркы этабында синхрондук аспектиде алынган фразеологиялык бирдиктер – зоонимдер каралат.

Изилдөөнүн максаты - фразеологиялык бирдиктердин эки тилдеги аталган тобунун иштешиндеги окшоштуктарды жана айырмачылыктарды аныктоо үчүн немис жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерди-зоонимдерди карама-каршы жана салыштырып изилдөө.

Андашева Ф.Т. немец фразеологиялык бирдиктери – зоонимдердин жана алардын кыргызча дал келишинин концептуалдык-семантикалык классификациясын негиздеген,

Немис тилинин оң жана терс коннотациялуу фразеологиялык бирдик-зоонимдерге структуралык-семантикалык анализи, оң жана терс коннотациялуу кыргыз фразеологиялык бирдик-зоонимдерге структуралык-семантикалык талдоо көрсөткөн. Ошондой эле немец жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдик-зоонимдерди концептуалдык-семантикалык жана структуралык-грамматикалык жактан салыштырып, немец жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдик-зоонимдердин тутумундагы этнолингвистикалык компоненттерди салыштырды.

Экинчи бөлүмдө «Фразеологизмдерди салыштырма аспектиде изилдөөнүн идеялык-методологиялык негиздери» изилдөөнүн ыкмалары кеңири чагылдырылган.

2.1. Типологиялык лингвистикадагы илимдин методологиясы.

Илимий изилдөөнүн методологиясы: илимдин жалпы философиялык, жалпы илимий, конкреттүү тармактары. Жалпы философиялык методология изилдөө ишмердүүлүгүндөгү жалпы принциптердин, шарттардын, көрсөтмөлөрдүн системасы катары. Жалпы логикалык методдор: анализ, синтез, индукция, дедукция, абстракция, идеалдаштыруу, аналогия, илимий метод (грек тилинен Metodos) – кандайдыр бир илим теориясынын алкагында жаңы билимдерди жана маселелерди чечүү ыкмаларын алуунун негизги жолдорунун жыйындысы. грек теориясы байкоо, изилдөө) өзүнө камтыган татаал көп өлчөмдүү кубулуш болуп саналат:

илимди же анын бөлүмүн түзүүчү жалпыланган жоболордун жыйындысы (грекче гипотеза, негиз, божомол) – илимий божомол; көрүнүштү түшүндүрүү жана тажрыйбадан текшерүүнү талап кылат.

2.2. Салыштыруу кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологизмдерди изилдөө методу катары.

Биздин изилдөөбүздө биз салыштыруу ыкмасын колдондук. Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктердин-зоонимдердин структурасын жана лексикалык маанисин салыштыруу жүргүзүлгөн. Салыштырмалуу методду биринчи жолу В.фон Гумбольдт салыштырып изилдөөдө жаңы дисциплина – лингвистикалык типологиянын пайда болушу менен бирге сүрөттөгөн. Салыштырмалуу метод салыштырма же типологиялык деп да аталат. Башында тектеш тилдердин грамматикалык түзүлүшүн изилдөөгө багытталган. Аны Фридрих жана Август Шлегель, Вильгельм фон Гумбольдт, Август Шлейхер, Чарльз Балли, Евгений Дмитриевич Поливанов иштеп чыккан. Салыштырмалуу метод - бул тилдердин жалпы жана айырмалоочу касиеттерин жана белгилерин аныктоо үчүн тектеш жана ар түрдүү структураланган тилдерди изилдөө ыкмаларынын системасы.

Үчүнчү бапта “Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологизм - зоморфизмдерди салыштырып талдоонун жана талкуулоонун негизги жыйынтыктары ”

3.1. Кытай жана кыргыз тилдериндеги зоморфизм катышкан фразеологизмдердин структуралык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрү.

Кыргыз тилиндеги фразеологиялык бирдиктин түзүлүшү түзүлүшү жагынан да, сөз мүчөсүн аныктоодо да бир топ жөнөкөй, бирок, сөздүн мүчөсүн аныктоочу фразеологизмдер тилде сөз жасоонун жардамы менен

бекитилет; алардагы функциялык сөздөр. Бул көрсөткүч фразеологиялык бирдиктин курамындагы сөздөрдүн морфологиялык кызмат аткарынын көрсөтөт.

Кытай тилинде фразеологиялык бирдиктин курамына кирген байыркы тилдин бир муундуу сөздөрү эч кандай морфологиялык көрсөткүчтөрдөн ажырап, сөз жасоонун жардамы менен сөз мүчөсүн аныктоого бөлүнбөйт; Көпчүлүк учурларда, ошондой эле эч кандай кызмат сөздөр бар.

Ошентип, фразеологизмдердин Вэньяндын ченемдерине ылайык курулган негизги жүгү сүйлөмдөгү сөз мүчөлөрүнүн тартиби менен ишке ашырылат, адатта “аныктоо + субъект - аныктоо + предикат-аныктоо + объект” (АС-АЭ -АТ) формуласы менен туюнтулган

Мисалы,

АС-Э-Т

够尾续貂 gou wei xu diao жакшы (адабий чыгарма жөнүндө) каттардын пайдасыз уландысы. "Иттин куйругу булунду улантат"

泥牛入海 ni niu ru hai - “жок болуу, кайра кайтарылгыс тунгуюк” күйгүзүлгөн. "Чопо буйвол деңизге кирет"

Э-С-Э-С

画蛇添足 hua she tian zu - ашыкча кылуу, керексиз нерсе кылуу, иттин бешинчи буту тамга сыяктуу арабанын бешинчи дөңгөлөгү. "жыланды тарт, буттарды кош"

亡羊补牢 wang yang bu lao - "эч качантан кеч жакшы" деп күйүп турат. "кой жоготуу, короону оңдоо"

С-Т-С-Т

虎头蛇尾 hu tou she wei - "ишти бүтүрбөө, жарым жолдон таштоо, ден соолук үчүн баштоо, тынчтык үчүн бүтүрүү" деп күйүп турат. "Жолборстун башы, жыландын куйругу"

Формула аркылуу жогоруда келтирилген мисалдарды эске алуу менен кытай фразеологизмдеринин сөз мүчөлөрү боюнча түзүлүшүн аныктап, фразеологиялык бирдиктин өзүнүн түзүлүш принцибин жана түзүлүшүн аныктоого болот. Белгилей кетсек, кытай тилиндеги фразеологиялык бирдиктердин түзүлүшү белгилүү бир мыйзам ченемдүүлүктөр боюнча жүрөт. Алар көбүнчө төрт компоненттен (элементтен) турган фразеологиялык бирдиктер менен мүнөздөлөт, бирок башка конструкциялар, мисалы, алты, беш же сегиз иероглифтерден турган жол берилген. Фразеологизмдердин жасалышынын өзгөчө белгиси бар, алар көбүнчө алардын составдык элементтеринин жуп санынан (төрт, алты же сегиз) турат;

Мисалы, 1) 狼狽为奸 - Lang bei wei jian – Карышкыр өзүнүн ыплас иштерин чогуу жасайт. 2) 狗拿耗子…多管闲事 - Gou na hao zi duo guan xian shi - ит чычканды кууп баратат - ал башкалардын ишине мурдун сүзүп жатат. Кыргыз тилинин фразеологизмдери көпчүлүк учурда эки-үч сөздөн турган сөз айкашындай көрүнөт; Сүйлөм же кемчилик түрүндөгү структура дагы бар. Мисалы, Ит арка, Атын сатуу, Ат токуур, Ат арытуу, Кой терисин жамынган, Иттен чыгаруу, Уйга килем жапкандай ж.б.

3.2 Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологизм - зооморфизмдердин семантикасынын өзгөчүлүгү.

Экспрессивдүү-баалоочу лексиканын курамында жаныбарлардын аталышы – зоонимдердин негизинде метафоралык которуу жолу менен түзүлгөн жана адамды образдуу мүнөздөөгө кызмат кылган бирдиктерди ажыратууга болот. Түз мааниде колдонулган зоологиялык аталыштар «зоосемизиялар», ал эми каймана мааниде колдонулгандары (адамдын өзгөчөлүктөрүнө карата) «зооморфизмдер» деп аталат.

Зоонимдер өзүнчө лексемалардын милдетин аткара алат – кыргызча: карга, эшек, аюу, бүркүт; кытай.: 熊, 牛, 猪, 虎 - жана зоофразеологиялык бирдиктердин компоненттери катары, мисалы: кыргызча: болөңдү бөрү жейт (сөзмө-сөз, бөлүнгөн карышкырлар жейт), сары ооз балапан (сөзмө-сөз, сары ооз тоок), түлкү тиштемей (лит. түлкү оюндары), балык башынан сасыт (т. балык башынан чиритет), ит болуу (уят, уят, ыңгайсыз) уруп чыкаар ити жок (лит. үргөн ит да жок), кой озунан чоп алган (лит. эрк). койдон чөп алба); 噤若寒蝉 Jìnrùohánchán – катып калган цикададай унчукпай, 牛头马面 Niútóumǎmiàn – уйдун башы, аттын жүзү, 斑鸠笑鹏 Bānjiū xiàotleag (күлүп) көргөзүү, бой көтөрүү, 非驴非马 Fēi lú fēi mǎ (ит. не эшек, не ат) – бул жерде да, ал жерде да, балык да, эт да.

Дайыма жаныбарлар менен адамдарды тууроого негизделген салыштырууларды жана метафораларды колдонушат. Салыштыруу образдуу эмес жана образдуу болуп экиге бөлүнөт, аларга окшогон, окшойт, эле сыяктуу элементтер менен салыштыруу-сөз айкалыштары кирет, мисалы: ал эле болуу, аюуга окшогон, жылаанга окшоп сыпалап жана салыштыруу - элементтүү татаал сөздөр - сыяктуу, сымал эпитет катары колдонулат, мисалы, кыргыз тилинде: ажыдаар сыяктуу, ит сымал ж.б., кытайча: 佛口蛇心 Fó kǒu shé xīn – Буддадай ооз, жыландай жүрөк С. Эринде бал, койнунда кылыч бар.,

兔起雀跃 Fú qū qièyuè – lit. чымчыктай секирүү, таранчыдай секирүү - кубанычтан секирүү.

Чынында, ар кандай жаныбар адамдын зооморфтук атына ылайыктуу болушу мүмкүн, бирок иш жүзүндө жаныбарлардын саны аздыр-көптүр азыраак санга чейин кыскарат, негизинен, адам - иш жүзүндө өзүнүн жашаган чөйрөсүндө - абдан тааныш болгон жаныбарлар. Зооморфизмдер - жаныбарлардын аттары көп колдонулган сөздөр катары колдонулушу мүмкүн: 马 mǎ - ат, 狗 gǒu - ит, 虎 hǔ - жолборс, 牛 niú - уй ж.б. Жаныбарлар үй, жапайы жана экзотикалык болуп бөлүнөт. Так ушундай зат атоочтордун негизинде оозеки кепте көп колдонулган зооморфтук клишелердин басымдуу бөлүгү түзүлүп жатканын байкоо кыйын эмес.

3.2.1 Окшош образга ээ болгон фразеологизм – зооморфизмдер.

Кытайдын салттуу маданияты жаныбарлардын аттарына байланыштуу ар түрдүү материалдарга бай, анын ичинде кытай элинин фантазиясынын жемиши болгон мифтик.

Түлкү. Кытайда да, кыргызда да түлкү мифологияда «зыяндуу жаныбар», айлакер катары белгилүү. Ал куулуктун символу болуп эсептелет. «Манас» эпосунда (С. Каралаевдин варианты боюнча) кытайлар үчүн түлкү айлакер, чыккынчы, көрө албастыктын образын чагылдырат.

Ит. Кытай жана кыргыз тилдеринде, иттердин символикалык мааниси кош. Бир жагынан кытайлар менен кыргыздар итти жакшы көрүшөт, анткени ал тил алчаак жана ишенимдүү. Адамдар итке позитивдүү көз караш менен карашат жана итке ырастоочу символизмди беришет. Кытай тилинде адамдар итти анын берилгендиги жана берилгендиги үчүн мактаган окшош сөздөр бар. Мисалы,

儿不嫌母丑，狗不嫌家贫 - Er bu xián mǔ chǒu, gǒu bù xián jiā pín - Уул энесин жаман санабайт, ит үй-бүлөсүн кедей санабайт.

3.2.2 Окшош эмес образдарга ээ болгон фразеологизм – зооморфизмдер.

Аю менен ажыдаар. Кыргыздар үчүн аю – Аю – кытайлар үчүн ажыдаар сыяктуу күч жана күч дегенди билдирет. Кыргыз маданиятында бул күчтүн жана кайраттуулуктун персоналы. Ал эми Кытайда ажыдаар эл арасында ушундай маанилүү ролду ойнойт. Аю менен ажыдаардын тотемдик образы уламыштарда, элдик оозеки чыгармаларда, жомоктордо жана башкаларда даана кездешет. Аюу Аюу баатырлардын, баатырлардын, дене күчү менен балбандардын, баатырлардын балбандарын мүнөздөөчү күч-кубаттын

символу деп айтсак болот. жана кытайлардын арасында - Ажыдаар. Кыргыздын фантазиясында аюу негизи күчтүү, бирок олдоксон, келесоо жаныбар. Ал эми кытайлар үчүн аюу олдоксондуктун, келесоолуктун жана келесоолуктун символу. Кытайдын чакырыгы чоң келесоону көтөрөт. Оозеки кепте 你这个熊包 Nǐ zhègè xióng bāo сыяктуу туюнтмалар көп угулуп турат - сен ошол аюудайсың...; 你真熊 Nǐ zhēn xióng - сен ушундай аюусуң! ; 装熊 Zhuāng xióng - аюу болуп көрүнүү; Мисалы, 熊瞎子掰玉米 - 掰一穗扔一穗 - Xióng xiāzi bāi yùmǐ - bāi yī suì rēng yī suì - Сокур аюу жүгөрүнү сындырат, бирөөсүн ыргытат;

兵熊熊一个, 将熊熊一窝- Bīng xióngxióng yīgè, jiāng xióngxióng yī wō. Бул жоокерлердин коркоктугуна, жөндөмсүздүгүнө тиешелүү, бул жеке маселе, бирок генерал коркок, жөндөмсүз болсо, анда бул анын өзүнүн эле көйгөйү эмес, жоокерлерге да тийет.

Ажыдаар. Чыгышта ажыдаар гений жана күчтүн жана боорукердиктин символу. Ажыдаар өзгөрүүнүн руху, демек жашоонун өзү. Кытай мифтеринде ажыдаар - бул фантастикалык, акылман жандык. Ажыдаарлар жамгырды башкарат деп ишенишкен. Ажыдаар да императордун – Асман Уулунун символу. Мурда жер бетинде ажыдаар жашаган-болбогонун эч ким так билбейт. Бирок бүгүн андай жандыктарды таппайсың. Мисалы, 1) 生龙活虎 – Shēng lóng huó hǔ (жарат. Ажыдаар болуп төрөлүп, жолборстой жашоо) орусча: Майдагы сырдай, кыргызча: Май кол, сүт кол жашоо.

2) 龙飞凤舞 - Lóng fēi fēng wǔ (жарат. Учуучу ажыдаар бийи) Тооктун бутунун кол жазмасы.

3) 画龙点睛 – Huà lóng diǎn jīng (Ажыдаарды тарт жана аягына чыгаруу) б.а. Бир ойду айт

3.2.3. Моралдык-этникалык мазмундагы фразеологизм - зооморфизмдер

Биз изилдөөбүздө изилденүүчү тилдердеги фразеологиялык бирдиктерди – зоонимдерди адамдарга мүнөздүү болгон адеп-ахлактык сапаттарына жараша классификациялоону чечтик.

1) Абайлаңыз

摸老虎屁股 - Мо лао ху пи гу - жолборстун куйругуна тийбегиле, уктап жаткан иттерди ойготпогула, шайтан уктап жатканда ойготпогула. Шар. Кыргызстанга Аарынын югуна тийибе!

2) кайраттуулук, чечкиндүүлүк

马革裹尸 - Ма ге гуо ши - Согуш ат баатырдын денесин көтөрүп жүрөт (б.а. тажрыйбалуу жана коркунучтуу атаандашка кайраттуулук менен каршы туруу). Согуш талаасында намыс менен жыгылууга. Шар. Эр жүрөктүн өлүмү менен өлүү. Согуш талаасында сөөктөй жаткыла. Кыргызстанда Баатыр олсо

да, аты калат (б.а. жоокер өлөт, аты калат), Жолборс жүрөк (б.а. жолборстун жүрөгү)

3) Ач көздүк

虎视眈眈 - - Ху ши дан дан. – Жолборстун канкор көз карашы менен кара. Шар. Мен өзүм ызы-чуу кылбайм, башкаларга да бербейм. Эки коенду кубасаң да кармабайсың. Бир ок менен эки коенду атуу. Менменсинүү, текебердик

狐假虎威 - Hu jia hu wei. – Түлкү жолборстон бийликти алды. Шар. Түлкү коркунучтуу, анткени жырткычтардын падышасы анын жанында.

Кызыгы, ушул сыяктуу сөз айкаштары кыргыз жана кытай тилдеринде көп кездешет, алар кыргыздар бир жаныбардын, кытайлар башка жаныбардын касиеттерин сыпатташат. Бул учурларда ар кандай жаныбарлардын сүрөттөрү дал келет. Төмөнкү таблицаны карап көрөлү:

кыргыз тилинде	кытай тилинде
Эки кочкордун башы бир казанда кайнабайт	一山不容二虎 Эки жолборс бир тоодо жашабайт
Булбулдай ырдоо.	唱得像百灵鸟一样悦耳动听 Бейиштин ак кушундай сайрайт
Арстандай эр жүрөк.	虎胆英雄 Жолборстой эр жүрөк
Коендой коркок	胆小如鼠 Коркок чычкан
Койдой келесоо.	笨得像猪 Чочкодой келесоо
Жылаанды койнуңа багып алуу.	东郭先生救狼 Карышкырды үйүргө киргизүү
Тооктукундай мээси.	鼠目寸光；井底之蛙 Чычкандын көзү, баканын акылы
Эшекче иштөө.	像老黄牛一样工作

	Сары букадай иштөө.
Күкүктөй сайроо.	夜猫（猫头鹰）进宅，凶事自来 Кичинекей үкүктөй сайроо.
Итти сыйласаң, килемге чычат. Ит менен дос болсоң, бок менен сыйлайт.	引狼入室 Карышкыр өз ишин кылат.

3.3 Кытай жана кыргыз тилдериндеги зооморфизмдер катышкан фразеологиялык бирдиктердин вариативдүүлүгү.

Азыркы тил илиминин негизги проблемаларынын бири тилдин өзгөрмөлүүлүгүн ар кандай деңгээлде изилдөө болуп саналат. Ар түрдүү багыттагы изилдөөчүлөр үйрөнүү тилдин бар болушуна мүнөздүү, өзгөрмөлүүлүк кептин айкын белгилеринин бири экендигин айтышат.

Вариативдүүлүк – элементтердин, башкача айтканда фразеологиялык бирдиктердин компоненттеринин өзгөрүшү. Бул өзгөртүүлөр менен фразеологиялык бирдиктердин маанилеринин ички формасы, ошондой эле фразеологиялык бирдиктин структуралык өзөгү болгон инвариант өзгөрүүсүз калууга тийиш. Мисалы, 1) 牛头不对马嘴 niu tou bu dui ma zui – Сөзмө-сөз: Уйдун башы, жылкынын оозу - 牛头不对马面 niu tou bu dui ma mian- Сөзмө-сөз: Уйдун башы, жана аттын бети (вариант катары аттын денесинин бөлүктөрү, оозу жана жүзү). Айылга да, шаарга да эмес. Кыргыз тилиндеги эквиваленти Уйга килем жапкандай. Уйга чон муйуз тагуу. тамгалар Уйдогу килемдей. Уйдун мүйүзү чоң сыяктуу.2) 鸡犬不宁 ji quan bu ning -鸡犬不惊 ji quan bu jing - түбөлүк тынчсыздануу менен жашайт, 鸡飞狗走 ji fei gou zou - Сөзмө-сөз: тоок учат, иттер чуркайт. Порошок чегинде жашоо.

Бирок анда-санда варианттар пайда болуп, түзүлүшү жана мааниси прототиптен кескин айырмаланып турат, бирок анда-санда болгон варианттар кепте жана тилде кеңири колдонулганда кадимки варианттарга айланат. Мисалы, 1) 鸡犬升天 ji quan sheng tian - 淮南鸡犬 huai nan ji quan lit. Тооктор да, иттер да тукум курут болду. Жакырчылык. Коюм жок, короо жок. Кыргыз тилиндеги эквиваленти: Байланган ити жок. Каттар: Бир да ит жок. Itke minip kaluu. Литер: итке мин.

3.4. Кытай жана кыргыз этностук топторунун дүйнөсүнүн фразеологиялык сүрөтүндө фразеологизм - зооморфизмдердин салыштырма талодоосу.

Кыргыздар менен кытайлардын жашоосу үй жаныбарларын көбөйтүү жана аларды чарбада колдонуу менен байланышкан. Иштин жүрүшүндө жаныбарлардын жүрүм-турумуна жана өзгөчөлүктөрүнө байланыштуу жагдайлар байкалып, концептуализацияланган. Жаныбарлардын адаттары, жүрүм-туруму тууралуу практикалык билимдердин негизинде түшүнүктөрдүн

вербалдалышы жаныбарлардын аттары менен фразеологиялык бирдиктердин түзүлүшүнө негиз болгон.

Эшек чарбада көптөн бери жумушчу күчү катары колдонулуп келген, анын көптөн берки касиеттери, адамдардын көптөн бери байкоолору боюнча, өжөрлүк жана келесоолук болгон. Бирок айта кетчү нерсе, алар жөн эле алыска бара алышпайт, аларга чыдагыс жүк жүктөлгөндө гана өжөр болуп калышат. Мисалы, Эшектин мээсин жеде - "акмак" - жарык. эшектин мээсин жеп, Эшек такалоосу - “бекерчилик”

Кой чарбасы кыргыз коому үчүн маанилүү ролду ойнойт, анткени дыйканчылыктын эң негизги түрлөрүнүн бири бул компоненттердин фразеологиялык ишмердүүлүгүн түшүндүрөт; Мисалы, Кой оозунан чоп алган (кой маарек тартуу), - деп күйгөн. Ал койдон чөп ала албайт - тынч, унчукпай, тынч адам. Кой терисин жамынган - кой терисин жамынган, чыныгы жүзүндү жашыруу үчүн. Кой үстүнө торгой жумурткалоо - жарык. ларкс койго жумуртка таштаган - кой чарбачылыгына байланыштуу молчулук, байлык, жыргалчылык, алардын адаттары. Козулуу кой - lit. козулуу кой - кандайдыр бир, эптеп - эптеп, кандайдыр, акырын.

Карышкырлар (бору, карышкыр) малга көп кол салышкан, ач кыштоодо адамдар да болгон. Бул жырткыч жаныбар менен кыргыздар көпкө чейин күрөшкөн. Бирок, кытайлар негизинен терс ойлорду бул жаныбарлардын образы менен байланыштырышат. Ушундай эле көрүнүш кыргыз тилинде да байкалат. Салыштыруу үчүн: Бөрү тойт болуу – тойбой, жеп бүтпөй, Бөөрү (карышкыр) этектен, зоо жакадан алганда – башка да эмес, туш тараптан чабуул. Бөлүнгөндү бору zheit – lit. Ким тарапта болсо, аны карышкыр жейт. Карышкырга кой кайратуу – Үйгө жоо кирсин, күйгүз. Карышкыр койлорду кайтарат. Кытайда 声名狼藉 шэн минг лангжи жаман репутацияга ээ, 狼烟四起 lang yan si qi – душмандардын курчоосунда, кыйынчылык мезгили, жарык. Ар тараптан сигнал оту.

Корутунду

Жыйынтыктап айтканда, дүйнөнүн фразеологиялык сүрөтүнүн, эки тилдеги жаныбарлардын символикасынын айырмачылыктарын жана окшоштуктарын, анын кытай жана кыргыз тилдеринин фразеологиялык бирдиктери – зооморфизмдеринде кандайча туюнтулушун изилдеп көрдүк.

1. Жалпы жана салыштырма фразеология тармагында аткарылган иштерди карап чыгуу менен кытай жана түрк фразеология илиминин чегин тактай алдык.
2. Кош тилдүү сөздүктөрдөн үзгүлтүксүз тандап алуу ыкмасын колдонуу менен зоонимдүү кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктердин тобу аныкталган.
3. Кытай тилиндеги фразеологиялык бирдиктердин этномаданий өзгөчөлүгү эки негизги пункт менен шартталган: структуралык жана семантикалык. Алардын биринчиси фразеологиялык бирдиктердин түзүлүшүнүн ачык симметриясы менен байланышкан, бул симметриянын жана жупташтыктын кытайлардын менталитетиндеги өзгөчө ордун дагы бир жолу тастыктаса,

экинчиси - мазмунунун четинде жайгашкан концептуалдык өзгөчөлүктөр менен байланышкан. фразеологиялык бирдиктердин ачыкч сөздөрүндө чагылдырылган түшүнүк. Ошентип, жогорудагы мисалдарды колдонуу менен, зоонимдер менен талданган фразеологиялык бирдиктердин этникалык оригиналдуулугун аныктадык;

4. Фразеологизмдердин зоонимдер менен түзүлүшүн талдоо кээ бир лексикалык бирдиктердин (этиш, сын атооч, кызматтык сөздөрдүн), ал тургай бүтүндөй фразеологиялык бирдиктин өзгөрмөлүүлүгүн аныктаган.

5. Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктердин – зоонимдердин картотекасынын негизинде маданий коддун, менталитеттин, жашоо образынын, ошондой эле кубулуштардын табигый объектилеринин ар кандай жана окшош түшүнүктөрүн аныктаган бирдей жана башка символикалуу зоонимдер аныкталды. жана алардын кытай тилиндеги символикалык мааниси.

6. Иште материалды иштетүүнүн статистикалык ыкмаларынын элементтерин колдонууга аракет кылдык, бул зоонимдер менен фразеологиялык бирдиктердин басымдуулук кылуучу лексемалардын көз карашынан колдонулуш жыштыгын аныктоого мүмкүндүк берди. Изилдөөнүн натыйжалары изилденүүчү тилдерде зоонимдер менен басымдуулук кылган жана көп колдонулган фразеологиялык бирдиктер – кытай тилинде: ат, ит, жолборс; кыргыз тилинде: ит, жылкы, уй.

Диссертациянын негизги натыйжалары төмөнкү басылмаларда чагылдырылды:

1. «К вопросу о сущности фразеологии китайского языка» Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, Вестник 2010г. Серия 6. Выпуск 1. ISSN 1694-5751 -С.94-96
http://lib.knu.kg/files/2010/vest_2010_6_seriya_1_vypusk_KKI.pdf
2. «Зоонимы во фразеологии китайского, кыргызского и русского языков» Кыргызский национальный университет им. Ж. Баласагына, Вестник 2011г.
3. «Структурно-грамматические особенности фразеологизмов с зоонимами в китайском и кыргызском языках» Вестник КНУ им. Ж. Баласагына 2013г.Специальный выпуск ISBN 9967-21533X с.233-236
4. «Вариативность фразеологических единиц в китайском и кыргызском языках» РИНЦ ЦРНС. «Новый взгляд». Международный научный вестник. Сборник научных трудов Выпуск 12 г.Новосибирск 2016г.ISBN 978-5-00068-571-6 с.65-70<https://elibrary.ru/item.asp?id=26148270>
5. «Животные во фразеологической картине китайского и кыргызского языков» РИНЦ «Новый взгляд». Международный научный вестник ISSN 2412-9690 Actualscience Том 2, №5 г.Пенза 2016г.с. 57-60
<https://elib.grsu.by/katalog/552958pdf.pdf?d=true>
6. «Особенности семантики фразеологических единиц с зоонимами в китайском и кыргызском языках» РИНЦ «Современные гуманитарные исследования» ISSN 1012-9103№1(80) г. Москва 2018г.с. 67-70

- <https://elibrary.ru/item.asp?id=32522491>
7. «Частотность употребления фразеологизмов – зоонимов в китайском языке» РИНЦ Сборник статей Первой Международной научно – практической конференции «Образ русского мира в поликультурной коммуникации» Барнаул 2019г.
 8. «Сказки, легенды и мифы как источник возникновения фразеологизмов-зоонимов» (на материале китайского и английского языков) РИНЦ «Colloquium-journal» #10(62),2020 / PHILOLOGICAL SCIENCES 2020г.
<https://elibrary.ru/item.asp?id=42739425>
 10. «Кытай жана орус тил маданиятындагы « 惡 行 » È xíng «жаардуу» концептисинин өзгөчөлүктөрү» (на материале китайского и кыргызского языков) НОУ УНПК «МУК» Сборник статей Международной научно – практической конференции посвященная 30-летию Академического консорциума «Современные тенденции развития науки и мирового сообщества» Вестник «МУК» ISSN01694-6324 №1 (49) г.Бишкек 2023г. с.292 <https://elibrary.ru/item.asp?id=54088172>
 11. «Историческое наследие в развитии тотемизмов – зоонимов в китайской и кыргызской культуре», Сборник статей II международной научной конференции, Образование: проблемы и перспективы, ценности и инновации. ISSN 996-768-558-5-2 г. Токмак: МУЦА, 2023г.-199 с.
 12. «Кытай жана кыргыз тилдериндеги ат « 马 » жана « 狐 » түлкү зооморфизмдери катышкан фразеологиялык бирдиктердин салыштырма типологиялык талдоо» Alatau Academic Studies.
<https://www.elibrary.ru/item.asp?id=75176220>

Үмөталиева Насият Шаршембековнанын 10.02.20. – тектештирме – тарыхый, типологиялык жана салыштырма тил илими адистиг боюнча филология илимдеринин кандидаты окумуштуулук даражаын изденип алуу үчүн «Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологизм–зооморфизмдер» деген темада диссертация

РЕЗЮМЕСИ

Өзөктүү сөздөр: фразеологиялык бирдик, зооморфизм, кытай тили, кыргыз тили, семантика, структура, вариативдүүлүк, образ, символ, лингвокультурология, оң маани, терс маани.

Диссертациялык иш кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерди – зооморфизмдерди изилдөөгө арналган. Фразеологиялык бирдиктердин семантикасын жана түзүлүшүн изилдөө азыркы лингвистикалык изилдөөлөрдүн маанилүү проблемаларынын бири болуп саналат.

Изилдөөнүн актуалдуулугу бир нече социалдык-маданий жана менталдык-лингвистикалык факторлор менен түшүндүрүлөт:

Этникалык топтун дүйнөсүнүн когнитивдик-лингвистикалык картинасында жаныбарлардын адам жашоосундагы ролунун мааниси жана алардын номинацияларынын образдарынын мааниси; Кытай жана кыргыз тилдеринде зооморфизмдүү көптөгөн макал-лакап каражаттарынын (фразеологизмдер, макал-лакаптар, макал-лакаптар, кеп формулалары ж.б.) болушу.

Иштин максаты – зоонимдерди – жаныбарлардын аттарын камтыган кытай жана кыргыз фразеологиялык бирдиктерин салыштырып типологиялык изилдөө.

«Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерди салыштырып изилдөөнүн теориялык негиздери» деген **биринчи бөлүмдө** кытай тилиндеги 成语 (чэньюй) жана кыргыз тилиндеги фразеологиялык бирдик жөнүндө түшүнүк калыптанган.

«Фразеологизмдерди салыштырма аспектиде изилдөөнүн идеялык-методологиялык негиздери» деген экинчи бөлүмдө **изилдөө методдору** кеңири чагылдырылган.

“Кытай жана кыргыз тилдериндеги фразеологиялык бирдиктерди-зооморфизмдерди салыштырып талдоонун негизги жыйынтыктары жана аларды талкуулоо” деген **үчүнчү бөлүмдө** кытай жана кыргыз тилдериндеги зооморфизмдери бар фразеологиялык бирдиктердин структуралык жана грамматикалык өзгөчөлүктөрү каралат. Кытай жана кыргыз тилдериндеги зооморфизмдүү фразеологиялык бирдиктердин семантикасынын оригиналдуулугу ачылды.

Изилдөөнүн натыйжалары. Изилденүүчү тилдерде зоонимдер менен басымдуулук кылган жана көп колдонулган фразеологиялык бирдиктер, кытай тилинде: ат, ит, жолборс; кыргыз тилинде: ит, жылкы, уй.

Жыйынтыктап айтканда, изилдөөнүн жүрүшүндө алынган натыйжалар келтирилген.

РЕЗЮМЕ

Диссертация Уметалиевой Насият Шаршембековны на тему: «Фразеологизмы – зооморфизмы в китайском и кыргызском языках» на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.02.20 - сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание

Ключевые слова: фразеологизм, зооморфизм, китайский язык, кыргызский язык, семантика, структура, вариативность, образ, символ, лингвокультурология, положительное значение, отрицательное значение.

Диссертационная работа посвящена изучению фразеологизмов – зооморфизмов в китайском и кыргызском языках. Одной из важных проблем современных лингвистических исследований является изучение семантики и структуры фразеологических единиц. Актуальность исследования объясняется несколькими социально-культурными и ментально-языковыми факторами:

Значимостью роли животных в жизни человека и важностью их образов номинантов в когнитивно – языковой картине мира этноса; Наличием множества провербиальных средств (фразеологизмов, пословиц, поговорок, речевых формул и т.д.) в китайском и кыргызском языках с зооморфизмами. Целью работы является сопоставительно-типологическое изучение китайских и кыргызских фразеологизмов, содержащих в себе зоонимы – названия животных.

В первой главе «Теоретические предпосылки в сопоставительном изучении фразеологизмов в китайском и кыргызском языках» формируется понятие 成语 (чэньюй) в китайском языке и фразеологическая единица в кыргызском языке.

Во второй главе «Мировоззренческие и методологические основы исследования фразеологии в сопоставительном аспекте» широко изложены методы исследования.

В третьей главе «Основные результаты сопоставительного анализа фразеологизмов-зооморфизмов в китайском и кыргызском языках и их обсуждение» рассмотрены структурно-грамматические особенности фразеологизмов с зооморфизмами в китайском и кыргызском языках. Выявлены своеобразие семантики фразеологических единиц с зооморфизмами в китайском и кыргызском языках. Результаты исследования показали, что доминирующие и часто используемые фразеологические единицы с зоонимами в исследуемых языках это – в китайском языке: лошадь, собака, тигр; в кыргызском языке: собака, лошадь, корова.

В заключении даются выводы, к которым пришли в процессе исследования.

Summary

Dissertation by Nasiyat Sharshembekovna Umetalieva on the topic: "Phraseologisms - zoomorphisms in the Chinese and Kyrgyz languages" for the degree of candidate of philological sciences in the specialty 10.02.20 - comparative-historical, typological and comparative linguistics

Keywords: phraseological unit, zoomorphism, Chinese language, Kyrgyz language, semantics, structure, variability, image, symbol, linguacultural studies, positive meaning, negative meaning.

The dissertation is devoted to the study of phraseologisms - zoomorphisms in the Chinese and Kyrgyz languages. One of the important problems of modern linguistic research is the study of the semantics and structure of phraseological units. The relevance of the study is explained by several socio-cultural and mental-linguistic factors:

The significance of the role of animals in human life and the importance of their images of nominees in the cognitive-linguistic picture of the world of an ethnic group; The presence of many proverbial means (phraseologisms, proverbs, sayings, speech formulas, etc.) in the Chinese and Kyrgyz languages with zoomorphisms.

The purpose of the work is a comparative-typological study of Chinese and Kyrgyz phraseological units containing zoonyms - names of animals.

In the first chapter "Theoretical prerequisites in the comparative study of phraseological units in the Chinese and Kyrgyz languages" the concept of 成语 (chenyu) in the Chinese language and a phraseological unit in the Kyrgyz language are formed.

The second chapter, "Worldview and Methodological Foundations of Phraseology Research in Comparative Aspects," provides a broad overview of research methods.

The third chapter, "The Main Results of the Comparative Analysis of Phraseological Units-Zoomorphisms in Chinese and Kyrgyz and Their Discussion," examines the structural and grammatical features of phraseological units with zoomorphisms in Chinese and Kyrgyz. The study reveals the unique semantics of phraseological units with zoomorphisms in Chinese and Kyrgyz. The results of the study show that the dominant and frequently used phraseological units with zoonyms in the languages under study are: in Chinese: horse, dog, tiger; in Kyrgyz: dog, horse, cow.

The conclusions reached during the study are given in the conclusion.